

Ujszászi Zsuzsanna

A VÁGYAKOZÓ
SZERELEM
KÖLTÉSZETE

SIR PHILIP SIDNEY: *ASTROPHIL ÉS STELLA. ASTROPHIL AND STELLA.*
KÉTNYELVŰ KIADÁS. FORDÍTOTTA, SZERKESZTETTE, A BEVEZETŐT,
A TANULMÁNYOKAT ÉS A JEGYZETEKET KÉSZÍTETTE KISS ZSUZSÁNNÁ,
BUDAPEST, NAPKÚT KIADÓ, 2023.

*Hitessem el magammal, így remek,
Míg szénezem, mi poklot szenvedek.¹*

Életében csak kéziratos formában voltak ismertek az angol reneszánsz költő, Sir Philip Sidney (1554–1586) írásai. Először a zsoltárait nyomtatták ki még a halála évében, majd szerelmi líráját *Astrophil and Stella* címmel húga, Mary Sidney rendezte össze és jelentette meg nyomtatásban 1598-ban. A versciklus szerkesztése hasonló, mint Francesco Petrarca *Daloskönyve* esetében, ahol a szonettek között dalok is szerepelnek, Sidney-nél száznegyven szonett és tizenegy dal. Petrarca és Sidney között más vonatkozásokban is lehet párhuzamokat találni: mindketten szolgáltak diplomataként, írtak prózai értekezéseket, értékes levelezést hagytak az utókorra, és ismertek zsoltárfordításaik is. Lírai műveikben közös a trubadúrlírára jellemző alaphelyzet, az eszményített nő (Petrarcánál Laura, Sidney-nél Stella) iránt érzett reménytelen szerelmek, ám ennek kifejezése olyan gondolati gazdagsággal párosul náluk, amely meghaladja a középkori hagyományt. A versek nemcsak az imádott nőalak hódolatát, szépségét és erényeit zengik, hanem több más kérdést is érintenek. Petrarca verseiben politikai, filozófiai és morális témák is helyet kapnak, Laura iránti érzései miatt gyakran kétségek gyötrik, tart attól, hogy eszményítő szerelme nem egyéb, mint bűnös, egoista vágy, amely

elfordítja őt Istentől – ezt a kettősséget tárgyalja azután részletesen egy fiktív párbeszéd formájában *Secretum* című latin nyelvű művében.²

Kevés kivételtől eltekintve, Sidney lírájának tematikai gazdagsága a szerelem lélektani élménykörén belül marad. Csak néhány példája a visszavisszatérő témáknak: álom – éjszaka (38., 39. szonettek), fény – sötétség (96., 97., 98., 99. szonettek), erény – szerelem (52., 71., 72. szonettek), ész – érzelem konfliktusa (10., 21. és 49. szonettek), búcsú – távollét – hiány (87., 88., 89., 91., 92., 106. szonettek). Sidney számára a versírás a lelki megtisztulás eszköze az elérhetetlen utáni vágyódás végzetével folytatott küzdelemben. Eszerint a verseket olvasva azt figyelhetjük meg, hogy miként sikerül Astrophilnak megküzdenie a viszonzatlan szerelem fájdalmával. Azt keressük, hogy miben mutatkozik meg ennek ma is érvényes üzenete. Mi az, ami Sidney versciklusában az elérhetetlen szerelem, a vágyakozás és az eszményítés témáját élvezetessé teszi?

Minden megoldhatatlan élethelyzet lelki gyötrelmek okozója, ám az érzelmi elutasítottság kiváltképpen keserű, amikor annak újra és újra ismétlődő megerősítését kell elszenvedni. A legjobb lelki gyógyító ilyen esetben is a játék, és mindenekelőtt a fantáziajáték. A szonettek és dalok lírai alanya, Astrophil a borús valóságot derültté igyekszik varázsolni, olyan játékot játszva önmagával, amely a képzeletbeli világ révén örömtelivé teszi az alapjában boldogtalan állapotot. Ennek egyik igen jellegzetes módja az, hogy a nyers valóságtól távol, az antik görög-római mitológiából merítve, mintegy önmaga mulattatására, természetfeletti lények bevonásával képzeli el. A mitológiai alakok szerepe változatos: egyszer a versek képi világát népesítik be, máskor a mitológiai események párhuzamot képviselnek, de a legérdekesebb az, amikor a mitológiai alakok cselekvő lényekként jelennek meg Astrophil szerelmének történetében. Az elsőre sok példát találni: Stella keze nem érint, mégis nagyobb erővel hat, mint Atlasz keze (77. szonett), a csók olyan, mint egy galambpár röpte Vénusz hintáján (79. szonett), a nappal elérteztét fejezi ki így: „S mikor Phoibos Éoossal táncba fog” (98. szonett), a bárkát, amelyben Stella utazik, Aiolosz fiai (a szelek) sodorják tovább (103. szonett), Stellát Phoibos aranyának nevezi Astrophil (108. szonett). Párhuzamok is bőven szerepelnek: Helénát Párisz szöktette el, de szerelme elszarlasztásáért Astrophil önmagát, túl sok fontolgatását hibáztatja (33. szonett); Ámort anyja, Vénusz fenýíti, az alvó szerelmétől csókot csenő Astrophilt pedig Stella (73. szonett); a nimfák kertje, Héra gyümölcsöskertje, mely a boldogság szigete, Stella testének allegóriája, a cseresznyefa gyümölcse Stella ajka (82. szonett).

Astrophil többször is megszólítja a Múzsát, hogy legyen segítségére (55., 63., 70. szonettek), a versekben leggyakrabban felbukkanó mitológiai alak azonban Ámor (Kupidó, Érosz, Szerelem), aki cselekvő résztvevője a történeteknek. Marstól való félelmében Ámor nem teljesíti anyja, Vénusz akaratát, hogy nyilával helyreállítsa Mars iránta érzett szerelmét, ezért Vénusz összetöri íját. Nagyanyja, a Természet megszánja Ámort, Stella szemöldökéből készít neki két íjat, és Stella szemeiből nyilakat. A pajkos Ámor ujjong, és cselt vet, mikor Astrophil épp arra jár (17. szonett). Astrophil szerelméért Ámor a felelős, de nem csupán a hagyományos módon, hogy nyilával eltalálta volna őt, hanem úgy is, hogy Ámor először Stella arcára telepedett, ahonnan Stella továbbkergette őt Astrophil szívébe (8. szonett). Ámor mesterkedése az is, hogy Stella megtartja a szívét, de átengedi a testét Ámornak, hogy szépségével rabjává tegye Astrophilt (29. szonett). Az egyik „lovassz” szonettben (49. szonett) Astrophil felül a lovára, de maga is a ló szerepében találja magát, Ámor ül ugyanis a hátán. Ebben a helyzetben Astrophilt az emlékezés, a vágy és a remény sarkallják, de a hám és a gyeplő (az értelem és az alázat) féken tartják. Ámor betöri lovasát, akit ez mégis örömmel tölt el – metaforikus kifejezése ez annak, hogy a be nem teljesült, vágyakozó szerelem is valóságos érzés és lelket gazdagító szenvedély.

A szonettek és dalok a figyelmes olvasó számára egy történetet követnek, a szerelembe eséstől a belenyugvó búcsúig. Ám egészen a ciklus végéig Astrophil nem hajlandó a reményt reménytelenségre cserélni. Feszültségoldó fantáziajátékához Sidney a kor műveltségének megfelelően alapvetően a klasszikus mitológiából merít, de rátalál a játéknak egy olyan módjára is, amely közelebb áll korunk olvasójához: képzelete mulatságos helyzetek teremtésével űzi el a lelki fájdalmat. Ilyeneket találunk a 59. és a 83. szonettekben. A humor itt hasonló forrásból ered, mint amelyet Kosztolányi Dezső Mikes Kelemennel kapcsolatban így jellemez: „...a nagy dolgokat kicsinnyé teszi, a kicsinyeket naggyá, s ezzel hangsúlyozza minden jelenség viszonylagos voltát, és a világban a kedély által teremti meg az egyensúlyt.”³

Az 59. szonettben Astrophil képzeletben versenybe száll Stella házi kedvencével, egy kutyával. A következő mulatságos összehasonlításokban a kutya szintjére ereszkedve bizonygatja, mennyivel inkább ő lenne érdemes Stella szerelmére: a kutya csupán szereti Stellát, Astrophil viszont ég a szerelemtől; a kutya várja úrnője parancsait, de Astrophil nem is mozdul a nagy várakozásban; a kutya ugat, Astrophil dalol; a kutya odaviszi úrnőjének a kesztyűjét, ám Astrophil a lelkét nyújtja át neki. A szonett hatsoros zárata szerint azonban Astrophil ebben a versenyben már mindazokért a testi

örömökért sóvárog, amelyeket a kutya élvez. Játékos megvallása ez annak, hogy a szerelem Astrophil számára nem csupán eszményi rajongás, hanem testi vágyakozás is:

*S míg én sóvárgok, ő csüng kebleden,
Öledbe fekszik, nyaldos, fúj, zibál,
Büdös dög, és mézajkadon libeg!*

E tréfás szidalmazás után szintén humoros a vers utolsó három sora: ha csak ilyen esztelen lény testi közelségét nem utasítja el Stella, akkor ezután majd hagyni fogja Astrophil, hogy a szerelem elvegye az esztét.

A 83. szonettben Astrophil egy másik házi kedvenc állattal szemben is alulmarad a Stella kegyeiért folyó versengésben: Astrophil ember létére kevesebbnek bizonyul, mert kevesebbet tud elérni szerelmével Stellánál, mint annak énekesmadara, Philip. A humor forrása itt is a meghökkenítő kontraszt, ahogyan az elmés-mulatságos költői lelemény képzeletben a kicsit nagygyá teszi, a nagyot kicsinnyé, mintegy azt sugallva, hogy semmi sem kicsiny vagy nagy önmagában, csak egymáshoz viszonyítva. Mintha bizony egy madár vagy kutya és úrnője közötti viszony ugyanaz volna, mint amire a szerelmes férfi vágyik! Féltékenysége a végén mégis indulatos fenyegetésre ragadja Astrophilt: „Elég, Phip úr vagy nyakadat tekerem!” Az elutasítottság miatti bosszúságot tréfásan felnagyítva a hatalmasabb lény az aránytalanul kisebb ellen fordul – természetesen nyilvánvaló itt is a mértéktelen fenyegetés komolytalan jellege. Annyi azonban kiviláglik, hogy bár Phip (Philip) Stella kedvenc madara, Astrophil nem Stella érzelmeit tekinti fontosnak, hanem a saját, birtokolni vágyó szerelmi ambícióit. Ráadásul a madár előnyös helyzetére utalva Astrophil ebben a versben is a testi közelséget részletezi: a veréb Philip Stella nyakába csipog, Stella szíve közelében, liliomkebelén alszik, sőt, még ráadásul csőrével Stella ajkaihoz ér, és édes nektárt iszik a nyelvéről. Stella alakja csupán testi részleteiben áll előttünk: kéz, nyak, kebel, ajkak és nyelv.

Különösen szembetűnő a testiségnek ez a hangsúlyozása, még ha csupán humoros hatás is a célja itt, az ókori költő, Catullus két versével való összehasonlításban. A *Lesbia rigójához* és *A rigó halálára* feltételezhetően ihlető forrásai voltak Sidney szonettjének, azonban Catullusnál a testiség lényegesen kevésbé hangsúlyos és egyáltalán nem részletezett. Azt látva, hogy Lesbia magához öleli a madarat, a költő nem vetélytársat lát benne, hanem azt a vágyát fejezi ki, hogy hasonlóképpen közel legyen a szerelméhez. A rigó halálát pedig sajnálja, mert együtt érez Lesbiával, akinek szemébe könnyeket csalt a gyász.

A halálát követő évszázadban Sidney írói népszerűségét pásztorregénye, az *Árkádia* (Arcadia) tartotta fenn. Ezután csak a romantika korában kezdett újra figyelem irányulni műveire. Sidney igazi újrafelfedezése a 20. század első évtizedeitől számítható, amikor megjelent összes műveinek négykötetes kiadása Albert Feuillerat szerkesztésében (1922–1926, Cambridge UP). A század második felében tudományos igényű, átfogó ismertetések jelentek meg életéről és munkásságáról: Albert Charles Hamilton, Dorothy Connell, Katherine Duncan-Jones szerzőktől. Sidney főbb műveinek ez utóbbi irodalomtörténész szerkesztésében és jegyzeteivel megjelent kiadását (2009, Oxford UP) használta munkája során – és az angol nyelvű szövegek közzétételekor – Kiss Zsuzsánna az *Astrophil és Stella* kötetben.

Minden műfordítás megítélésének alapvető kritériumai a pontos jelentésátvitel és a formahűség. Kiss Zsuzsánna fordításai mindkét tekintetben kiválóak, szinte sorról sorra követik az eredetit, és a szonett formai sajátosságait is megtartják. A zárt versforma azonban nem engedi meg, hogy az ekvivalencia minden tekintetben maradéktalan legyen: a retorikai alakzatok közül az anaforikus sorkezdet olykor elmarad, és a tiszta rímeket jelentős számban asszonáncok helyettesítik. Ennél sokkal fontosabb azonban, hogy milyen hangnemet tud a fordító teremteni, hogyan tudja élénk vetíteni a versekben megnyilatkozó lírai alanyt. A versek többsége dramatizált líra, megszólítottja van, párbeszédeket tartalmaz (34., 35. szonettek és a *Tizenegyedik dal*), sok közöttük az olyan, amelynek első, nyolcsoros szerkezeti egysége, vagy még tovább is, csupa kérdésekből áll (31., 34., 35., 47., 67., 88., 92., 93., 102., 104. szonettek és az *Első dal*). A fordítás igazi erénye ez: egyszerű stiláris eszközökkel, az élőbeszéd hangján tudja megszólaltatni és így megeleveníteni a ciklus lírai hőst, Astrophilt. Emiatt a versek kifejezetten igénylik a hangos felolvasást és a színészi előadást.

Míg a másik nagy angol reneszánsz költő, Shakespeare teljes szonettciklusa több műfordító (Szász Károly és Győry Vilmos, Ferenczi Zoltán, Szabó Lőrinc, Pákozdy Ferenc, Keszthelyi Zoltán, Justus Pál, Csillag Tibor és legújabban Fazekas Sándor) tollából is ismert, valamint jelentős számú szonettet fordított Jánosházy György költő és műfordító is, a marosvásárhelyi kötődésű Kiss Zsuzsánna irodalomtörténész és műfordító kötete úttörő jelentőségű Sidney magyar recepciótörténetében. A *Világirodalmi antológia II. kötet* (Tankönyvkiadó, 1955) egy szonett és két dal fordítását közli, valamint egy rövid részletet *A költészet védelme* című prózai értekezéséből. A Szabó Lőrinc műfordításait magában foglaló *Örök barátaink* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955) kötetben az *Astrophil és Stella* két szonettjét, a *Certain*

Sonnets egy darabját és az *Árkádia* egy dalát olvashatjuk. Sidney verseivel azóta is csak válogatások formájában találkozhatott eddig a magyar olvasó, legutóbb a *Klasszikus angol költők* antológiában (Európa Könyvkiadó, 1986). Kiss Zsuzsanna kötete nemcsak a teljes versciklus fordítását tartalmazza, két nyelven (angol eredetiben és magyarul), tükörszerkesztésben, hanem olvasóbarát módon, a verseket követően elhelyezve jegyzeteket is, amelyek a versek teljesebb befogadását segítő ismereteket közölnek. Ugyanezt a célt szolgálják az illusztrációk is, amelyek között kiemelt figyelmet érdemelnek a reneszánsz kor neves magyar tudósának és írójának, Zsámboky Jánosnak – akít Sidney személyesen is ismerhetett – *Emblemata* című kötetéből válogatott metszetek.

A Sir Philip Sidney *Astrophil és Stella* kötet olvasásához bevezetést nyújt *A fordító előszava* és a szonettforma sajátosságait bemutató, *A szonett divatba jön* című fejezet. A versciklust követő tanulmányok ismertetik Sidney életét és alkotói pályáját, az *Astrophil és Stella* témájának alakváltozatait Sidney életművében, világirodalmi mintáit, újszerűségét és sokszínűségét, kiadástörténetét, valamint Sidney és Shakespeare, a két nagy reneszánsz szonettíró összehasonlítását nyújtják. Figyelemre méltó, hogy a tanulmányok között helyet kap Sidney és a magyar reneszánsz költő, Balassi Bálint közötti hasonlóság felvázolása *Sidney és Balassi: párhuzamok találkozása* címmel.

Figyelmet érdemel a kötet fedőlapját díszítő, piros alapon elhelyezett fekete-fehér grafika, Nagy Annamária marosvásárhelyi képzőművész illusztrációja, amely lenyűgöző érzékletességgel jeleníti meg a versek lírai alap helyzetét. Elismerés illeti a kiadó igényes, hozzáértő szerkesztését is.

Ajánljuk a kötetet az angol reneszánsz líra iránt érdeklődő oktatóknak, diákoknak, műfordítóknak, versmondóknak és minden verskedvelő olvasónak.

JEGYZETEK

¹ Sir Philip Sidney: *Astrophil és Stella*. 2. szonett, 13. és 14. sorok.

² Francesco Petrarca: *Kétségeim titkos küzdelme* (Secretum). Ford. Lázár István Dávid, LAZI Bt., Szeged, 1999.

³ Kosztolányi Dezső: Mikes Kelemen. In Kosztolányi Dezső: *Lenni, vagy nem lenni*. Kairosz Kiadó, é. n., 87.